

Олег Муравський

РУСИНСТВО НА УКРАЇНІ

На зламі 80 – 90-х років ХХ ст. у Закарпатській області проявлялися автономістські тенденції, виразниками яких стала місцева громада русинів. Лібералізація всіх сфер суспільно-політичного життя, що стала можливою після квітневого пленуму ЦК КПРС 1985 р., негативно позначилася на міжнаціональних відносинах у краї, сприяла поширенню сепаратистських настроїв серед частини місцевого населення. Із здобуттям Україною незалежності русинська проблема не тільки не зникла, а й зазвучала з особливою актуальністю.

Історіографічні дослідження, присвячені проблемам генези русинства, умовно можна розділити на два протилежні табори: антирусинський та автономістський. Яскравий представник першого напрямку – доктор філологічних наук О. Мишанич, який у своїх історико-літературних дослідженнях одним із перших наголошував на абсурдності ідеї відокремлення в окрему гілку народностей русинства та переконливо доводив, що русини – складова частина українського етносу. Такі твердження знаходимо у працях «Політичне русинство: історія і сучасність» (Київ, 1999 р.), «Від підкарпатських русинів до закарпатських українців» (Ужгород, 1991 р.), «Карпаторусинство»: його джерела й еволюція у ХХ ст.» (Дрогобич, 1992 р.) та інші. Протівниками русинських ідей виступили Я. Дашкевич, О. Гринів, І. Хланта, П. Чучка. Кардинально протилежні думки знаходимо у дослідженнях П. Магочі «Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848 – 1948 рр.)» (Ужгород, 1994 р.), І. Попа «Энциклопедия Подкарпатской Руси» (Ужгород, 2001 р.). Джерельну базу наукової статті становлять матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

Закарпатська область відрізняється від решти території України особливим етнонаціональним складом населення. Станом на березень 1988 р., у краї проживали представники більше вісімдесяти національностей [1, 81]. Найчисельнішу групу становили українці – 77,8%, серед національних меншин слід виділити угорську (13,7%), російську (3,6%), румунську (2,4%) етнічну громади [1, 56]. Но-

вим явищем з кінця 80-х років для закарпатців стала поява русинської народності, що заявила про себе на зламі 80 – 90-х років ХХ ст. та формувалася, в основному, з етнічних українців та росіян.

В історії закарпатського русинського руху виразно прослідковуються три етапи: 1. Зародження (1945 – 1985 рр.); 2. Становлення (1985 – 1991 рр.); 3. Занепад (із грудня 1991 р.).

Зародження русинського руху відбувалося не в Українській РСР, що було неможливим з огляду на тогочасну суспільно-політичну ситуацію в республіці, а за кордоном, головним чином в США. Протягом 70 – 80-х років ХХ ст. постають ряд інститутів та дослідницьких центрів, головне завдання яких – науково обґрунтувати відмінність підкарпатських русинів від українців, підсумком чого стало б створення власної держави чи, принаймні здобуття автономного статусу у складі УРСР. Так, у 1978 р. американець українського походження, ідеолог русизму, Пол Магочі створив у США Карпато-руський дослідницький центр; у 1980 р. постав «Карпато-руський етнологічний дослідницький центр США», створений для «об'єктивного висвітлення карпато-руської проблематики» [2, 1].

Наріжним каменем русизму залишалася теза про окремішність русинів Закарпаття від українців. Подібні висновки робилися на основі особливостей історичного розвитку краю від решти теренів України. Оскільки впродовж століть Закарпатський край перебував під владою та сферою впливу різних державних утворень та імперій, на цих землях склався особливий симбіоз чотирьох культур – угорської, румунської, словацької та польської. Серед релігійних конфесій найвпливовішими були католицизм східного обряду, православ'я та протестантизм. Завдяки поєднанню цих факторів (етнічного, релігійного, мовного), за переконаннями ідеологів русизму, утворився новий етнос – русинський.

Русинськими науково-дослідними центрами не полишалися спроби прослідкувати мовну еволюцію населення Закарпаття, підсумком чого стало твердження про витворення ними особливої підкарпаторуської мови. У статті І. Попа та М. Капраля «Мова підкарпаторуська» стверджується, що вона належала до східнослов'янської групи мов і функціонувала поряд з російською, угорською, білоруською та іншими мовами. Основна відмінність, що відрізняла її від сучасної російської мови, стала наявність у ній «багатьох архаїчних мовних явищ» [2, с. 15].

Проте творці гіпотези, намагаючись прослідкувати етногенез русинського етносу, припустилися ряду помилок. По-перше, термін

«русини» застосовується науковцями для позначення всього населення України часів середньовіччя. На східній Україні населення почало ототожнювати себе з українською нацією, а не русинською, лише з середини XIX ст. На Галичині та Буковині терміном «русин» в значенні «українець» послуговувалися до XIX ст., а на Закарпатті – до середини XX ст. [3, 9]. По-друге, більшість населення краю – мешканці сільської місцевості з притаманним їм консерватизмом у національно-культурних традиціях, низьким рівнем асиміляції. Це призвело до нерозуміння ними мови, звичаїв, традицій угорського, румунського, словацького народів [2, 9].

Концепція творення карпаторуського народу (русинів) не вписувалася і в історичний контекст розвитку Закарпаття, населення якого ідентифікувало себе як українське і впродовж першої половини XX століття неодноразово заявляло про своє бажання воз'єднатися з Україною. Так, у січні 1919 р. в Хусті Всенародні збори русинів-українців ухвалили рішення воз'єднатися із Україною. Згодом подібні прагнення були висловлені на першому з'їзді Народоверхньої молоді Підкарпатської Русі у липні 1927 р. У підсумковому документі з'їзду наголошувалося: «Ми, підкарпатські русини, є частиною великого українського народу... наша мова і література була є і буде таж сама, що і наших братів з того боку Карпат» [3, 9]. Переважна більшість населення схвально сприйняла домовленості між СРСР і Чехо-Словацькою республікою 29 червня 1945 р. про передачу Закарпаття УРСР.

Етап становлення русинського руху співпав у часі із початком перебудовчих процесів в СРСР. Сформувавши ідеологічні засади русизму, члени русинського руху, починаючи із 80-х років, перенесли їх на практичний ґрунт. Ідеї русизму знайшли своїх прихильників на Закарпатті, де у лютому 1990 р. відбувся установчий з'їзд Товариства підкарпатських русинів. Незабаром в УРСР прибув один із ідеологів русизму П. Могочі, щоб довести окремішність місцевого населення від українців. Його приїзд не залишився не поміченим представниками закарпатського осередку Руху та Української республіканської партії (УРП), які засудили подібні заяви та спроби розпалити міжнаціональні конфлікти на Закарпатті [4, 9].

Поява русизму, як нової національної течії, не викликала побоювань у місцевого обкому КПУ [5, 29]. Найбільш проблемними видавалися процеси, що відбувалися в середовищі угорської національної меншини. Зокрема, в таємній записці Закарпатського обкому до ЦК КПУ йдеться про те, що «ряд офіційних осіб, громадських організацій виявляють підвищений інтерес до діяльності

Товариства угорської культури Закарпаття... і це певною мірою підігріває націоналістичні настрої серед частини угорського населення» [5, 29]. На не менш радикальний наростаючий русинський рух Закарпатський обком КПУ не реагував.

Оскільки русини проживали не тільки у Закарпатті, а ареал їх поширення охоплював і інші, сусідні із УРСР, держави, майже одночасно, протягом 1990-1991 рр., русинські організації виникли у Чехословаччині (Русинська Оброда у Меджилабірцях, Об'єднання приятелів Прикарпатської Русі у Празі), Польщі (Стоваришення лемків у Легниці), Угорщині (Організація русинів у Будапешті) [3, 9].

Щодо України, то русизм не знайшов достатньої кількості прихильників серед корінного населення українських гір. Проте окремі положення русинів, зокрема про автономію краю, знайшли підтримку з боку місцевого обкому КПУ та ряду національних меншин, вороже настроєних до українських національно-демократичних сил та перспективи незалежної України. Їх підтримка сприяла швидкому поширенню ідей русизму, що швидкими темпами із культурницької течії перетворювався у політичну. Ситуація значно ускладнилася із обранням на посаду першого секретаря закарпатського обкому партії 9 лютого 1990 р. М. Волощука [8, 18].

Русинський рух на Закарпатті стрімко розвивався також завдяки: тісним зв'язкам із русинськими закордонними організаціями; сприятливій політичній ситуації та відсутності перешкод у діяльності з боку карально-репресивних органів; популярності серед частини населення сепаратистських ідей; активній роботі русинів по утвердженню в краї своїх ідеологічних переконань; централізованому фінансуванню та відсутності матеріальних проблем; низькому рівню національної свідомості українців Закарпаття; поліетнічному та полікультурному складу населення; підтримці місцевих органів влади, зокрема обкому КПУ та обласної Ради.

Період перебудови (1985 – 1991 рр.) став часом становлення та розквіту русинського руху на Закарпатті. Свого апогею він сягнув у серпні 1991 р., коли проугорськими та русинськими силами була здійснена спроба закріпити за краєм автономний статус. Одна з причин такої ситуації – відсутність розгалуженої мережі українських національно-демократичних організацій та партій як противаги русинському руху. Товариства, що виникли згодом, відзначалися своєю малочисельністю та формалізмом у роботі [6, 38].

Подібні ініціативи, зокрема автономії краю, були б неможливі без сприяння місцевого обкому КПУ, що проводив цілеспрямовану ав-

тономістську лінію. Перші спроби заявити про автономію Закарпатської області були здійснені ще 16 липня 1991 р. під час святкування національно-демократичними силами Закарпаття першої річниці Декларації про державний суверенітет УРСР. Тоді запрошені місцевим осередком УРП та Руху відомі громадсько-політичні діячі із Галичини, що виступили з різким осудом сепаратистських ідей, були названі комуністичними силами «агресорами суверенного Закарпаття».

Недідздатний ЦК КПУ не втручався у події на Закарпатті, а із проголошенням 24 серпня 1991 р. незалежності України криза у відносинах між національно-демократичними силами Закарпаття та органами місцевої влади, що заручилися підтримкою Товариства русинів та Угорського національного товариства, лише поглибилася. Використовуючи сприятливий політичний момент, напередодні серпневих подій в обласній пресі з'явилася Декларація Угорського товариства, що «за духом та формою співпадала з декларацією Товариства карпатських русинів», у якій в ультимативній формі вимагалось від республіканського керівництва автономного статусу для Закарпатського краю [7, 43]. Чи не єдиним, хто виступив проти ініціативи націоналістичних кіл угорських закарпатців, стала обласна організація УРП, яка вважала, що «тільки при повній державній незалежності, при демократичній владі, шляхом загального референдуму можна ставити питання про державно-адміністративний устрій України» [7, 43].

Тим не менше, 27 вересня 1991 р. М. Волощук (колишній член ЦК КПУ, голова Закарпатської обласної Ради) на черговій сесії висунув пропозицію проголосити автономний статус Закарпатської області. Наштовхнувшись на протидію опозиційної до місцевого керівництва «Демократичної платформи» у обласній раді, було прийнято рішення про проведення обласного референдуму із цього питання. Проте під тиском громадськості (краєм прокотилася хвиля мітингів, демонстрацій, під стінами обласної ради прихильники УРП розбили наметове містечко та розпочали безстрокове голодування) М. Волощук був змушений відмовитися від своєї пропозиції та 28 вересня подав у відставку [3, 9].

Із здобуттям Україною незалежності русинський рух перейшов до стадії занепаду через: наявність власної держави, що гарантувала всім етнічним групам однакові із титульною нацією права та демократичні свободи; утопічність ідей русинського руху; стабільність політичної та соціально-економічної ситуації у краї, як однієї з основних запорок суверенітету країни; відсутність потреби у автоном-

ному статусі Закарпаття, як ключової мети русинського руху; реорганізацію органів державної влади, що унеможливило подальші сепаратистські рухи у Закарпатті; просвітницьку роботу місцевих органів влади та українських національно-культурних товариств серед українців краю; зростання культурного рівня населення; розвінчання основних ідейних засад русизму українськими науковцями. Зрештою, на думку українського етнолога М.Тиводара, «культурно-побутові відмінності між регіонами України, субетносами, й етнографічними групами українців будуть і мусять бути, бо їх наявність робить етнос самодостатнім у внутрішньо-культурному діалозі» [9].

Ситуацію в середовищі закарпатського русинського руху найкраще ілюструють статистичні матеріали, які свідчать, що на початку 1990-х років серед населення Закарпаття русинами визнавали себе 40 осіб, у 1993 р. – 55, а у 1994 р. – 96 [3, 9]. Така малочисельність русинської народності, певною мірою, закономірне явище. Проте, варто підкреслити, що у незалежній Україні русини не тільки не розчинилися в етнічному україномовному середовищі, а й продовжили розбудову власних інститутів. Із 1993 р. на Закарпатті почала виходити газета «Подкарпатська Русь» – друкований орган закарпатських русинів. В цей же час ідеологи русинства намагаються пристосувати рух до вимог часу.

У 1994 р. в Ужгороді виходить праця П. Магочі «Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848 – 1948)» у якій автор припускає, що «за певних сприятливих обставин із тих, хто називається закарпатськими українцями, може витворитися окрема, четверта східнословянська нація – русини» [3, 9].

До кінця 2001 р. в області налічувалося вже близько десяти тисяч русинів, що стало підставою для їх визнання, як окремої національної меншини. Таке рішення 7 березня 2007 року прийняла чергова сесія Закарпатської обласної ради. Більшість дослідників русинського руху (М. Панчук, М. Тиводар, С. Федак) пояснюють таку його дієздатність підтримкою з боку урядів сусідніх держав, яким вигідно переорієнтувати українське населення Закарпаття на русизм [3, с.9].

Сформована на суперечностях історичного розвитку Закарпатської області, впродовж другої половини ХХ ст. формується нова народність – русинська, що базується на ідеї окремішності русинів від українського населення краю. Малочисельний, проте добре організований русинський рух свого апогею сягнув на зламі 80 – 90-х років ХХ ст., коли з допомогою націоналістично налаштова-

них представників інших національних груп та органів місцевої влади його представники здійснили спробу надати області автономного статусу. В оцінці русизму не може бути двозначного трактування – штучно сформована національна течія приречена на загибель, що стало б логічним підсумком її нетривалого існування.

Джерела та література

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф.1. – Оп. 11. – Стр. 1649.
2. Мишанич О. «Енциклопедія Подкарпатской Руси» і що за нею? – К., 2002.
3. Музиченко Я. Русинська пастка // Україна молода. – 2007. – 21 квітня.
4. ЦДАГОУ. – Ф.271. – Оп. 2. – Стр. 23.
5. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 11. – Стр. 2051.
6. ЦДАГОУ. – Ф.270. – Оп. 1. – Стр. 89.
7. ЦДАГОУ. – Ф.271. – Оп. 2. – Стр. 23.
8. Гречило А. Що є символом Закарпаття // Експрес. – 2007. – 24-25 березня.
9. Тиводар М. Доводити, що Закарпаття – українське за духом, немає потреби / www.zn.kiev.ua/nn/show/388/34346 (Дзеркало тижня. – 2002. – 6-12 квітня).